

УДК 783.65
ББК 85.310.04

Станіслава Родіна

ПАРАЛІТУРГІЙНА ПІСНЕТВОРЧИСТЬ У ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ: ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ

У статті здійснено історичний огляд передумов виникнення та процесу становлення духовно-пісенної традиції на Закарпатті. Окреслено особливості поширення паралітургійного репертуару та впровадження його в церковну практику Підкарпатської Русі в XVII–XVIII ст.

Ключові слова: *духовне життя, протестантизм, католицизм, бароко, духовна пісня, духовно-пісенна традиція.*

Духовне життя України від часів хрещення було тісно пов'язане з візантійською церковною та культурною традицією. Однак, будучи спадкоємицею Візантії, вона була відкрита й для інших впливів. Насамперед цьому сприяло географічне положення, яке зумовило контакти через торгівлю, воєнні дії та дипломатію з євразійським степом, балтійською північчю, західнослов'янським католицьким світом [1]. Західноукраїнські землі, які до кінця XI ст. перебували безпосередньо під владою київських князів, природно, були більш доступні західній культурі. Аналізуючи ці процеси, простежуються й зворотні впливи, зокрема, у поширенні східної християнської традиції. Наприклад, на прилеглих до української території угорських і чеських землях аж до XIII ст. діяли монастирі тільки грецького обряду й жодного – латинського [7]. Після занепаду Київської Русі й Галицько-Волинського князівства, українські землі в XIV – на початку XV ст. потрапляють у залежність до могутніших держав – Литви, Польщі, Угорщини. Зміна політичного підпорядкування внесла корективи в усі сфери духовного життя, а оскільки все воно було зорганізоване навколо церкви, деякі реформи не минули і її.

XV–XVI ст. стали переломними не лише для України, а й для всього християнського Сходу. Після падіння Візантійської імперії в 1453 році й поступового занепаду її культури, розвиток богословської думки та церковної культури підпадає під вплив західних ідей. XVI ст. проминуло в Європі під знаком бурхливого розвитку протестантизму. Цих віянь не уник і східнохристиянський світ. Протестантський рух протягом XVI ст. активно поширювався на українських землях, однак така форма християнської релігії тут не мала великого успіху, бо була тісно пов'язана з німецькою культурою, яку пропагувала, і ментально не була співзвучною світобаченню і світовідчуттю українців [8, с.37].

Разом із тим деякі ідеї протестантизму все-таки досить швидко проникають у різні сфери духовного життя. Прогресивним кроком став переклад релігійних книг українською мовою. Євангеліє та інші книги Біблії було перекладено через посередництво чеських і польських текстів, що найчастіше походили з протестантських осередків. Утім уже в середині XVII ст. протестантські течії в Україні опинилися в стані глибокої кризи. Традиційні конфесії (католицизм і православ'я) більш відповідали запитам польської й української шляхти [2, с.386].

Незважаючи на деякі негативні наслідки, викликані конфронтацією між українськими християнами, що належали до різних деномінацій, співіснування цих християнських конфесій сприяло відкритості українського суспільства, у якому в такий спосіб відбувалася рецепція надбань європейської культури.

Розвиток української культури був тісно пов'язаний із церковним життям. Протестантські та католицькі впливи різною мірою позначилися на українській церкві, яка в полеміці із цими конфесіями брала чимало елементів від своїх суперників для власної розбудови. Для українського суспільства важливими стали такі прояви протестантизму, як становлення християнського персоналізму, що спричинив переворот у суспільній свідомості й динамізував процеси, спрямовані на розвиток національної культури. Католицький світ сприяв розвиткові освіти, започаткувавши систему шкіл, реорганізації монастирського життя, відновивши в ньому дисципліну.

Важливу роль у поширенні західних ідей відігравала культура позацерковна. Українська гуманістична думка зазнала впливу ренесансного індивідуалізму та барокового ірраціоналізму й містицизму. У літературі орієнтація на західний тип мислення сприяла розповсюдженню нових тем і жанрів; у галузі архітектури, живопису й музики – нових форм і засобів художньої виразності. Таким чином, західний тип культури став домінуючим в українському суспільстві

XVII ст., він не зменшився й у XVIII ст., сприяючи культурному зближенню Сходу та Заходу. Одним із проявів цієї культури стала поява нового жанру в галузі церковної музики – духовної пісні.

Історіографія української музично-поетичної духовної спадщини XVII–XVIII ст. досить об'ємна, але не достатньо повна. Поза прискіпливою увагою науковців усе ще залишаються малодосліджені пласти в цій галузі. Зокрема, це стосується розвитку духовно-пісенної лірики в закарпатському регіоні (історична назва якого Підкарпатська Русь). Метою розвідки є прослідкувати історію генези духовно-пісенної традиції на теренах Підкарпатської Русі, виявити джерела духовної пісенності та проаналізувати їх впливи на особливості становлення закарпатського духовно-пісенного репертуару.

Історію розвитку духовної пісні в Підкарпатській Русі XVII–XVIII ст. неможливо розглядати у відриві від культурного та духовного життя України, яке було тоді складним і суперечливим. У XVI ст. відбувається послаблення позицій православ'я та його подальше відродження в XVII ст. Цей історичний період ознаменувався такими подіями, як активне поширення протестантського руху, і майже відразу – не менш стрімкий зворотний процес. Запровадження унії в 1596 році теж внесло свої корективи й спровокувало складні відносини всередині Східної церкви, між православною та уніатською конфесіями.

Греко-католики Закарпаття стали підпорядковані Риму після прийняття Ужгородської унії 1646 року; у церковному житті вони орієнтувалися на католицькі традиції, що склались на словацьких та угорських землях, тому розвиток паралітургійного духовно-пісенного репертуару відбувався через залучення словацьких та угорських пісень. Упровадження співу духовних пісень, долучених до літургії, подібно до практики тогочасної Європи, стало однією з форм латинізації східного обряду. Позабогослужбова пісня, що співалася під час вертепів, процесій із зіркою, почала використовуватися поліфункційно, тому багато пісень, особливо різдвяних, що виникли в православному середовищі й виконувались як позабогослужбові, пізніше ставали паралітургійними. Однак уживання духовних пісень в обряді греко-католицької церкви не було таким широким і послідовним, як у латинському. Пісні звучали не в самій літургії, а між різними богослужбовими чинами (утреною та вечернею), під час процесій і паломництва [9].

У контексті дослідження процесу поширення духовних пісень у Підкарпатській Русі цікавим є питання про походження текстів і мелодики піснеспівів. У наукових працях із цієї тематики зазначається, що важливим джерелом закарпатської співацької традиції стала релігійна пісенність європейських країн [4; 5; 10]. Духовні пісні іноземного походження, як латиномовні, так і народними мовами, стали текстовими та мелодичними зразками, за якими були створені українські пісні. Крім того, відбувався взаємообмін пісенних надбань Закарпаття та Галичини: духовні вірші закарпатських авторів були відомі галичанам і навпаки [5, с. 119–120].

У свою чергу, спів духовних пісень у католицьких країнах генетично походить з літургічних відправ і піснеспівів, що в них звучали. У часи середньовіччя поряд із месою з'являються різного роду молебні більш суб'єктивного характеру, під час яких виконувались новостворені піснеспіви або пісні, що супроводжували обряд [3]. Ці пісні формально не мали статусу богослужбових, проте вони все частіше виконувались на літургії й із XVI ст. фактично стали богослужбовими. До непрямого впливу можна віднести й позабогослужбовий спів духовних пісень, який культивувався передусім у протестантських країнах. Протестантизм поширив використання духовних пісень народними мовами та ввів їх до свого богослужіння. Таким чином, у XVII ст. в Європі вже існувала стійка традиція співу духовних пісень, частина з яких мала чітке конфесійне призначення, проте досить багато творів звучало в репертуарі обох конфесій і переходило з однієї до іншої. Через те, що протестантизм на українських теренах не набув широкого розповсюдження й лише невелика частина українського суспільства співчувала протестантам, тут не відбулося значного поширення ідей протестантизму й пов'язаного з ним конфесійно спрямованого пісенного репертуару. Однак деякі пісні з протестантських збірників, що перейшли до католицьких, пізніше потрапили до українського репертуару.

Отже, українська духовна пісня XVII ст. стає особливим музично-поетичним жанром, джерелами якого були поезія доби бароко, католицькі й протестантські духовні пісні, а також позабогослужбові пісні духовного змісту, популярні в католицьких і протестантських країнах.

Найбільша кількість пісень XVII ст. запозичені з репертуару, що використовувався під час католицького богослужіння.

Потрапляючи до нового середовища, пісні європейського походження зазнавали певної трансформації. Зміни стосувалися й зовнішніх форм пісні, яка в перекладі потребувала адаптації нового тексту до мелодії. Та головна відмінність полягала в їх новому призначенні. Якщо в європейському репертуарі духовні пісні мали як позабогослужбове, так і богослужбове призначення, то в українському репертуарі XVII ст., незалежно від походження, усі пісенні твори стали позабогослужбовими.

Починаючи з XVIII ст. жанр духовної пісні активно впроваджується в церковному й позацерковному житті Підкарпатської Русі. З найбільш вагомих збірників духовних піснеспівів, карпаторуське походження яких установлено, варто назвати: Каменський (1734), зб. Московського університету (XVIII ст.), Кушніцький (межа XVII–XVIII ст.), Кушніцький (поч. XIX ст.), Колопанський (XVIII ст.), зб. Михайла Годи (XIX ст.), зб. Івана Леманинця (XIX ст.), зб. Миколи Проця (XIX ст.), зб. Олександра Ладжинського (XIX ст.), Мольцьовський (століття не вказане), зб. Лекара (поч. XIX ст.), зб. Михайла Мункачія (XIX ст.), збірки Михайла Туринського (XIX ст.), 2 збірки Івана Гряделевича, Коритянський (1809). Деякі збірники, такі як зб. Московського університету, зб. Михайла Туринського, Коритянський зб. – надзвичайно об'ємні за змістом (більше 200 найменувань пісень). Піснеспіви збереглися завдяки ініціативі збирачів і записувачів, тому їхні назви – похідні від імені упорядника. Багато збірників отримало назву від географічних назв місцевості, де вони були записані [6, с.65].

Заслугове уваги Пряшівський співаник другої половини XVIII ст., писаний різними почерками. Більшість уміщених у ньому пісень належить до загальноукраїнського репертуару, і першим місцем його створення могла бути Києво-Могилянська академія. Та в ньому вміщені твори й із виразно локальним закарпатським і східнославацьким забарвленням (латинські, словацькі, угорські пісні). На думку Ю.Яворського, яким був знайдений і описаний цей співаник, він спочатку міг належати вихідцеві із Закарпаття, студенту Києво-Могилянської академії, який давав своїм товаришам вписувати до нього вірші, а після повернення додому чисті сторінки рукопису були заповнені новим, місцевим репертуаром, зокрема й словацьким [10, с.27].

Великою кількістю латинських пісень мовою оригіналу привертає увагу Пряшівський пісенник середини XVIII ст. [10, с.37–41]. Деякі з них:

- твори про марноту світу: *De vanitate mundi* “*Quid sit mundi gaudia, nisi vana somnia?*” – про марноту світу “Чи є радість світу лише марним сном?”;
- про гріховність людини: *Affectus poenitentiae* “*Confusus haereo, dum Jesum video*” – почуття покаєння “Відчуваю себе посоромленим, коли бачу Ісуса”; *De gravitate peccati* “*Scis, peccator, quem offendas*” – про тягар гріха “Чи не знаєш, грішнику, кого ти образив?”;
- пекло: *De inferno* “*O inferne sempiternae, carcer miseriarum*” – про пекло “О вічне пекло, темнице”;
- про людську душу: *De pretio animi* “*Est imago Dei vivi tua, homo, anima*” – про цінність душі “Твоя душа, людино, є образом Божим”;
- вічне життя: *De beatitudine aeterna* “*Nosse Deum, huic servire tuum est negotium*” – про вічне блаженство “Знати Бога та йому служити є твоїм обов'язком”.

Ці твори не мали українського перекладу, вони виконувалися лише мовою оригіналу. Їх авторами могли бути католики як словацького чи угорського походження, так і греко-католики українці. Наявність подібних рукописів засвідчує, що латиномовна барокова пісенність займала значне місце в українському паралітургічному репертуарі. Наприклад, у Шариському співанику початку XVIII ст. (зберігається в бібліотеці Московського університету) включено 21 духовну пісню чеського й словацького походження.

Якщо українську духовну пісню, що розвивалась із XVII ст., можна окреслити як позацерковну або позалітургійну, тобто не призначену для виконання на богослужінні, то нові пісні, що виконувалися поруч із літургією, отримали назву паралітургійних [4]. У XIX ст. паралітургійна традиція продовжувала розвиватися в тих землях, де була Уніатська греко-католицька церква, у тому числі й у Закарпатті.

У тривалому процесі творення української духовно-пісенної традиції викристалізувалися три основні типи збірників: циклічно-тематичні, календарно-мінейні й мішані. Із часом зазнала

змін і структура пісенників, яка все більше уподібнювалася до церковних книг. Новий зміст закарпатських пісенників, очевидно, виник під впливом календарної структури Ірмолоїв і був зумовлений виконанням цих пісень на різні релігійні свята. Поділ на чотири розділи – пісні Господні, Богородичні, до святих, покаянні – формувався протягом усього XVIII ст. Проте чотиричастинна структура зустрічається в закінченому вигляді тільки в пісенниках пізнішого періоду.

Із часом закарпатський паралітургійний репертуар репрезентує всі періоди розвитку духовно-пісенної традиції Європи: середньовіччя, ренесанс, бароко. Серед перекладів середньовічних творів є такі, що генетично походять із піснеспівів латинської літургії – тропарів, секвенцій, гімнів. Ренесансні пісні представлені творами, написаними національними мовами, серед яких переклади словацьких і польських пісенних творів.

Із позалітургійних пісень у Підкарпатській Русі найпоширенішими були твори покаянно-моралізаторського змісту. Така тематика характерна для епохи бароко. Переклади барокових творів представлені найбільшою кількістю пісень, серед яких зустрічаються зразки латинською, польською та словацькою мовами.

Цінні наукові розвідки, що торкаються походження й тематики жанру духовної пісні в Україні, належать І.Франку. Він знаходив у них ремінісценції латинських церковних гімнів і польських та німецьких церковних пісень і навіть впливи середньовікової релігійної драми. “Та все таки, – наголошував І.Франко, – головним і найвидатнішим їх джерелом були книги, котрі автори по своїй професії все мусіли мати під рукою і в уживанню – книги церковні і богослужбні. Поетичні нераз, часто однакож тільки риторичні й догматично загострені канони, стихири і антифони чинів богослужбних, писання отців церкви, прологи і життя, акафісти і толковання письма святого, а в кінці легенди апокрифічні..., ось що мусіло їм давати канву до укладування пісень, ось що мусіло в головній мірі впливати на їх колорит, а почасти і на їх стійність поетичну” [9, с.28]. Проте цей вплив, на думку І.Франка, не завжди був позитивним. Часто він спричинявся до того, що у вірші потрапляло багато риторики, догматичних мудрувань, використовувалися нежиттєві образи й порівняння; і лише там, де автор черпав зміст з євангельського оповідання, а форму брав із народної пісні, наповнюючи свої вірші живим почуттям, він зміг дати твори високої поетичної якості, “яких не повстидалася би жодна література на світі і котрі сміло можуть видержати порівняння з найкращим, що тільки є на полі християнської гімнології, твори, котрі справедливо і по заслугі здобули собі серед народу широку популярність” [там само].

Отже, українська духовна пісня стає особливим музично-поетичним жанром, джерелами якого стали поезія доби бароко, католицькі й протестантські духовні пісні. Духовні пісні завдяки своєму молитовному характеру, функціям вдячності, прославлення й прохання, прив’язаності до літургії були націлені на об’єднання спільноти мирян. Хоч вони існували паралельно з богослужінням, та не виконували сакральної функції. Духовенство Підкарпатської Русі сприяло поширенню таких віршів-пісень. Цим воно переслідувало декілька своїх цілей: по-перше, популяризувало в доступній формі догми християнської релігії, а по-друге, духовними віршами витісняло старі поганські колядки та інші язичницькі обрядові звичаї.

1. Гудзяк Б. Історія відокремлення: Київська митрополія, Царгородський патріархат і генеза Берестейської унії / Б. Гудзяк // Ковчег : [зб. статей з церковної історії]. – Львів : Ін-т історії церкви, 1993. – Ч. I. – С. 1–22.
2. Історія релігії в Україні: [навчальний посібник / за ред. А. М. Колодного і П. Л. Яроцького]. – К. : Знання, 1999. – 736 с.
3. Кунцлер М. Літургія церкви / Міхаель Кунцлер ; [пер. з нім. монахині Софії]. – Львів : Свічадо, 2001. – 616 с.
4. Медведик Ю. Музикознавчі студії над українською музично-поетичною паралітургійною спадщиною XVII–XVIII ст. / Ю. Медведик // Мистецтвознавство України. – К. : Київ, 2001. – Вип. 2. – С. 99–107.
5. Мишанич О. В. Кризь віки: літературно-критичні та історіографічні статті й дослідження / О. В. Мишанич. – К. : Обереги, 1996. – 352с.
6. Недзельский Е. Памятники XVII–XVIII. Учительные евангелия. Учительные сборники. Легенды и апокрифы. Суеверномагические сочинения. Духовные песенники / Е. Недзельский // Очерк карпаторусской литературы. – Ужгород : Школьная помощь, 1932. – С. 50–66.

7. Федорів Ю., о. Історія церкви в Україні [репринтне видання] / о. Ю. Федорів. – Львів: Свічадо, 2001. – 364 с.
8. Флоровський Г. Пути русского богословия / Г. Флоровский ; предисл. прот. М. Мейендорфа. – [3-е изд.]. – Париж : УМСА – PRESS, 1983. – 600 с.
9. Франко І. Наші коляди / І. Франко // Збір. творів у 50 т. / І. Франко. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 28. – С. 7–41.
10. Яворский Ю. Материалы для истории старинной песенной литературы в Подкарпатской Руси / Ю. Яворский. – Прага, 1934. – 345 с.

Статья представляет собой исторический обзор предистории возникновения и процесса развития духовно-песенной традиции на Закарпатье. Рассматриваются особенности распространения и внедрения паралитургического репертуара в церковную практику Подкарпатской Руси XVII–XVIII вв.

Ключевые слова: *духовная жизнь, протестантизм, католицизм, барокко, духовная песня, духовно-песенная традиция.*

In the article the historical review of pre-conditions and becoming of tradition of spiritual song is carried out on Transcarpathia. The features of distribution of church songs and his introduction are outlined in church practice of Transcarpathia in the XVII – XVIII item.

Key words: *spiritual life, protestantizm, catholicism, baroque, spiritual song, ttradition of church singing songs.*

УДК 78.073

ББК 85.313 (4 Укр.)

Борис Репка

ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКІ СВЯЩЕНИКИ ЗАХІДНОГО ПОДІЛЛЯ ЯК ПРОПАГАНДИСТИ ВОКАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА НА ТЕРНОПІЛЛІ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

У статті простежується роль греко-католицьких священників у процесі розвитку вокального мистецтва на Західному Поділлі (на Тернопільщині) наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть, висвітлюється їхня організаційна, культурно-просвітницька діяльність, з'ясовується роль у формуванні національної самосвідомості українців, поширенні освіти серед широких верств населення, збереженні та розвитку музичного мистецтва.

Ключові слова: *духовно-культурний розвиток, музично-просвітницьке життя, культурно-освітній рівень, вокальний мистецький рух.*

За певних історико-соціальних умов у Західному Поділлі греко-католицьке духовенство складало чи не єдину найчисленнішу та найвпливовішу верству української інтелігенції, яка мала безпосередню причетність до національного духовно-культурного відродження. Визначальним фактором впливу як на процес константного духовного націозбереження, так і на динаміку поступального культуротворення був особистісний дієвий вклад представників західноподільського духовенства. Питання участі відомих персоналій священників Західного Поділля в процесі національного духовно-культурного ренесансу в контексті їх особистісного внеску частково висвітлюється в наукових працях В.Витвицького, М.Грушевського, М.Загайкевич, Л.Кияновської, Б.Кудрика, С.Людкевича, П.Медведика, Н.Полонської-Василенко, у публікаціях М.Іздепської-Новіцької, І.Мороз, О.Мурій, які доводять, що саме духовенству належить провідна роль у музичному просвітництві українського народу та вихованні національної інтелігенції, проте участь священників у пропагуванні вокального мистецтва в Галичині окремо не розглядалася. Це й зумовило тему дослідження, мета якого – висвітлити роль греко-католицьких священників у становленні й розвитку вокального мистецтва Західного Поділля.

Історичні факти й обставини свідчать про те, що перші галицькі просвітителі українського народу вийшли із середовища духовенства. Саме розвиток освіти та перші прояви загального цивілізаційно-культурного процесу справедливо можна віднести до заслуг духовних провідників.

Клич до національного відродження галицьких українців підняли троє молодих студентів Львівської семінарії – М.Шашкевич, І.Вагилевич, Я.Головацький. У 1833 р. вони організували гурток “Руська трійця” і поставили собі за мету працювати для добра українського народу й